

Lutheranere versus calvinister – en engelsk konfrontation

Af professor, dr.theol. Lauge Olaf Nielsen

I den engelske kirke affødte reformationen en turbulent udvikling, der kulminerede i perioden mellem Charles I's tronbestigelse i 1625 og George I's i 1714. Folkeligt

blev omskifteligheden fastholdt i sangen om „The Vicar of Bray“, som skildrer en præsts stakåndede forsøg på at følge med tiden, men ser bort fra de allermest kaotiske år under den blodige borgerkrig (1642-49) og den efterfølgende republik indtil 1660. I netop disse år blev bispekirken ligefrem afskaffet (1646) og erstattet af en national presbyteriansk kirke, ligesom den elizabethanske kirkes grundlæggelsesskrift, biskop Cramers „Book of Common Prayer“, blev forbudt og erstattet af en rent calvinistisk gudstjenesteforordning.

Ytringsfriheden

Ikke kun kirken undergik voldsom forandring under borgerkrigen og i tiåret under Oliver Cromwells næsten autokratiske styre. Netop i disse år opstod der i Eng-

land en ny form for offentlighed. Censuren var reelt bortfaldet, og borgerne fik nye og usædvanligt gode muligheder for at komme til orde. Små interimistiske bogtrykkerier blev sat op i baghuse og baggårde, og fra dag til dag kunne en aktivist og forfatter få spredt sit budskab til flere tusinde medborgere. Det benyttede adskillige sig af, og der blev trykt og udgivet bøger og pamfletter i et hidtil uset omfang. Blandt de mest populære publikationer var de tidlige aviser, de ugentlige „nyhedsbøger“, som udkom i stort tal og meddelte militære og politiske nyheder fra både ud- og indland, ligesom de skildrede helt lokale tildragelser og viderebragte politisk sladder. I England var analfabetisme langt mindre udbredt end på kontinentet, og en stor del af befolkningen kunne derfor engagere sig i debatten og komme til orde.

Den ‘ulydige’ præst

Efter censurens sammenbrud var et af de tidligste værker, som blev offentliggjort, en prædikensamling på 500 sider forfattet af en præst ved navn John Eaton. I 1642 havde Eaton været død i mere end ti år, og da han ikke havde indtaget en

prominent stilling i kirken eller i offentligheden, forekommer udgivelsen ved første øjekast ret overraskende. Udgiveren, som også afholdt trykkeudgifterne, var en i øvrigt ukendt lægmand ved navn Robert Lancaster, som boede i en sidegade til Coleman Street og formodentlig tilhørte Londons mere velstillede borgerskab.

Allerede på titelbladet finder man en markering af bogens aktualitet og 'subversive' karakter. Et langt citat fra den engelske oversættelse af Martin Luthers store kommentar til Galaterbrevet er placeret som motto, og nærmere bestemt drejer det sig om kommentaren til Gal 2,11, altså Paulus' irettesættelse af Peter for at ville gøre de troende til Lovens tjenere og fornægte den frie retfærdiggørelse i Kristus. Som det fremgår af de aftrykte prædikener, havde Eatons forkyndelse hvilet på Luthers teologi, og han havde i kompromisløs polemik vendt sig imod nogle af de dominerende tendenser i tidens engelske fromhedsliv. De første årtier af 1600-tallet var således stærkt præget af 'håndbøger' i, hvorledes de troende skulle leve et gudbehageligt liv på alle ugens dage og lige fra morgen til aften. Overholdelse af alle ydre og indre regler blev anset for at være tegn på, at den kristne tilhørte de udvalgte og selv arbejdede med på frelsen. Det teologiske grundlag for denne tidlige 'pietistiske' tradition var Calvins og Melancthons hævde af Lovens såkaldt 'tredje brug', dvs. dens anvendelse som rettesnor og målestok for de troendes liv i tro og gerning. Eatons forkastelse af denne 'operationalisering' af Loven og dermed relativisering af Evangeliet løber som en rød tråd igennem hans prædikener. Imod de

såkaldte 'legalister' af calvinistisk observans fremholdt Eaton troen på Kristi fremmede retfærdighed og betonedede den kristnes syndfrihed i Kristus.

For Eaton selv blev hans klare forkyndelse skæbnesvanger. I 1619 blev han indklaget for den særlige kirkelige domstol, „Court of High Commission“. Den præsiderende dommer, ærkebiskop George Abbot, afgjorde, at Eatons kætteri skyldtes manglende elementær læsefærdighed, og han blev følgelig dømt til at tilbringe et par år på skolebænken i en af Londons latinskoler. For Eaton var straffen naturligvis en voldsom ydmygelse; på dette tidspunkt var han i midten af fyrrene, og ud over sine akademiske grader fra Oxford universitet havde han mindst 15 års erfaring som sognepræst i Wickham Market. Efter udstået straf fik Eaton tilladelse til at ernære sig som kapellan ved forskellige kirker i London, hvor man kunne holde øje med ham. Efter Eatons død forsøgte ærkebispens at tvinge enken til at udlevere ægtemandens teologiske manuskripter til destruktion, men forgæves.

'Antinomisterne'

Øjensynlig stod Eaton med sin radikale lutherske forkyndelse ikke helt så isoleret, som ærkebisp Abbot ønskede at give det udseende af. I de følgende år udkom der flere prædikensamlinger og teologiske traktater, som lå på samme linje. At Eaton skulle have dannet skole, er der ingen grund til at formode. Den engelske oversættelse af Luthers store Galaterbrevskommentar hørte til de hyppigst trykte værker i anden halvdel af 1500- og starten af 1600-tallet, ligesom også Luthers frihedstraktat forelå i engelsk over-

sættelse og blev genoptrykt så sent som 1637. Stærkere bolværk imod den calvinistiske 'fromhedsbølge' kunne næppe tænkes.

I borgerkrigens tidlige år var det især udgivelsen af en anden omfangsrig prædikensamling, der påkaldte sig opmærksomhed. Den var forfattet af en nyligt afdød præst ved navn Tobias Crisp og bar titlen „Christ Alone Exalted“. Igen var det Robert Lancaster, der afholdt trykkeudgifterne for de tre tykke bind (1643-8). På samme linje som Eaton og Crisp be fandt sig en anden præst ved navn Robert Towne. Også han havde været i de kirkelige myndigheders søgelys, og hans traktat „Assertion of Grace“ kunne først udkomme i 1644. På dette tidspunkt var der opblusset en heftig teologisk konfrontation mellem de calvinistiske teologer og de radikale lutherske. I kampens hede blev de lutherske ofte af deres modstandere slået i hartkorn med alskens spiritualister og libertinere, og som 'antinomister' (dvs. 'de der fornægter Loven') blev de anklaget for at true almindelig sædelighed og lade hånt om folkets moralske opdragelse.

Den politiske drejning

De fremtrædende lutherske teologer og forkyndere i 1640erne var John Saltmarsh og William Dell. De gjorde begge tjeneste som feltprester i Parlamentets hær, og grund af deres store indflydelse blandt både officerer og jævne soldater blev de ofre for en decideret smædekampagne fra deres presbyterianske modstanderes side. Striden drejede sig ved midten af 1640erne ikke kun om retfærdiggørelse og kristenlivet, men også om kirkeordning og prædikeembedet samt

om borgerlige rettigheder. Imod den calvinistiske hævde af den synodale kirkeordning som guddommeligt indstiftet forsvarede Dell og Saltmarsh det lutherske grundsynspunkt, at valg af indretning af kirken hørte under den kristne frihed. I strikte modsætning til presbyterianernes forsøg på at opretholde præstestandens særstilling og privilegier gik begge feltprester ind for det almindelige præstedømme og forsvarede lægfolkets ret til at forkynde Ordet.

I borgerkrigstidens komplicerede politiske landskab skiftede alliancer og interessesfællesskaber hyppigt og på overraskende måder. Over for den strenge presbyterianske fløj, der søgte at realisere Calvins teokratiske nationalkirke i England, måtte de lutherske således alliere sig med den gruppe presbyterianere, som gik under betegnelsen „independenterne“ eller „de uafhængige“. Ligesom de lutherske insisterede de på de kristnes ret til at danne uafhængige menigheder, men i modsætning til de lutherske var målet for dem at oprette 'rene' menigheder, hvis medlemmer var blevet bekræftet ved personlig omvendelse, og som gennem en pagt havde forpligtet sig til at underkaste sig kirkelig disciplin og retshåndhævelse.

Under borgerkrigsårene voksede usikkerheden om, hvor den retmæssige politiske autoritet lå. Kongen havde kompromitteret sin legitimitet gennem sit krav på enevældig magt og sine katolske tilbøjeligheder, mens det stærkt reducerede parlament på ingen måde var repræsentativt for befolkningen. Da hæren nægtede at regere 'med sværdet', lå den tanke lige for, at den politiske myndighed lå 'i folket'. Hvad det konkret ville sige, var straks langt vanskeligere at afgøre. Nogle

gik så langt, at de krævede oprettelse af en demokratisk republik, mens andre var mere fleksible i forhold til styreform, når blot folket havde mulighed for indflydelse.

Med sit flertal i parlamentet søgte presbyterianerne at gennemtvinge en kirke- og samfundsorden, som svarede til det ideal, Calvin små hundrede år tidligere havde opstillet for Frankrig. Det ville under alle omstændigheder implicere en calvinistisk nationalkirke samt indførelse af kirkelig disciplin med overvågning af borgernes offentlige og private adfærd. I kraft af de uafhængige kirkelige domstole ville præstestanden få en formativ indflydelse på samfundslivet, således som de bedste reformerte teologer ønskede.

Konfronteret med denne trussel allierede de lutherske sig med de såkaldte „Levellers“, hvis program var demokratisk, men liberalt i henseende til økonomisk politik. Deres ‘chefideolog’ var en lærd klædehandler i London, William Walwyn. Teologisk lå han på linje med Saltmarsh og Dell, med hvem han delte beundringen for Luther og hans teologi. Politisk var han en ivrig fortaler for individets samvittighedsfrihed i forhold til tro og kirke samt for basale borgerlige rettigheder. For presbyterianerne var Walwyn naturligvis også en hovedmodstander, og det fik han at føle. Da den politiske krise spidsede til i slutningen af 1640erne, blev han genstand for et aldeles perfidt og personligt angreb. I skriftet „Walwyn’s Wiles“ blev han hængt ud som en snu og ugudelig folkeforfører, der endog havde drevet ulykkelige eksisten-

ser til selvmord. Skriftet var baseret på vidnesbyrd fra en mand, som Walwyn havde betragtet som en nær ven, og som i flere år var kommet i hans hjem. Det viste sig, at denne person var presbyteriansk agent og havde fået til opgave at vinde Walwyns fortrolighed og pleje omgang med ham, således at han kunne levere kompromitterende materiale. For presbyterianerne var bedraget ikke forargeligt, idet det blot tjente den kirkelige disciplin. For Walwyn derimod var det naturligvis et bagholdsangreb og en umådelig skuffelse, som formodentlig medvirkede til, at han efterfølgende trak sig tilbage fra den politiske scene.

Udblik

For de lutherske sindede teologer og præster bød borgerkrigsårene på gunstige muligheder for at komme til orde og øve indflydelse. Da de store grupper blandt presbyterianerne fandt sammen om et politisk kompromis, voksede truslen om at få erstattet bispes Kirkens tyranni med presbyteriansk undertrykkelse. De lutherske styrkede derfor ikke overraskende alliancen med de demokratiske bevægelser i samtiden; kun derved kunne de gøre sig håb om at forsvare Ordets frie forkyndelse og de troendes frihed til at forme kirke og gudstjeneste. Imidlertid gik udviklingen de lutherske imod, og de presbyterianske sindede sad på den politiske magt lige indtil genindførelsen af monarkiet i 1660 og genoprettelsen af bispeskirken. Herefter var de lutherske henvist til at føre en tilværelse i den lavkirkelige undergrund.